

Natalia Drobiazko

National Preserve 'Hetman's Capital' Baturyn, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6955-7112

Пилип Орлик. Шлях гетьмана. Батурин

Pylyp Orlyk. Hetman's Way. Baturyn

Abstract

Pylyp Orlyk was a Ukrainian politician, statesman, military commander, general scribe, hetman-in-exile, poet, and publicist. He formed his political views in the town of Baturyn, along with Ivan Mazepa. The article aims to reveal Pylyp Orlyk's period of life and activity when he stayed in Baturyn, and present archaeological research into his estate there. The archival documents and archaeological finds confirm the article's theses.

The research methodology is based on general scientific, historical, and comparative methods, which fully correspond to the purpose of the research. As a result, Pylyp Orlyk's stay in the hetman's capital is described based on archival and archaeological evidence. This study will be helpful to historians and local historians interested in the history of the Hetmanship, as the given historical facts shed light on an important stage in the life of Hetman Pylyp Orlyk.

Keywords: Ivan Mazepa, Pylyp Orlyk, Baturyn, Hetman region.

Батурин є уособленням боротьби української держави за свою незалежність. Упродовж 53-х років столицею козацької держави було саме це місто. Воно сформувало відомих українських гетьманів, борців за вільну й незалежну державу: Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича, Івана Мазепу, Пилипа Орлика та Кирила Розумовського. У статті ми зупинимось на постаті Пилипа Орлика та проаналізуємо його життя і діяльність у гетьманській столиці.

Пилип Орлик (1672–1742) – український державний і політичний діяч, поет, публіцист, генеральний писар, гетьман,

упорядник „Договорів і Постановлень прав і вольностей Війська Запорізького”, автор єдиного збереженого гетьманського щоденника. Його політичні погляди сформувалися в гетьманському Батурині, у середовищі гетьмана Івана Мазепи. Підтвердженням цього є архівні документи та археологічні знахідки, які наведені в статті. **Метою** статті є розкрити період життя і діяльності Орлика в гетьманській столиці та представити сучасні археологічні дослідження його садиби в Батурині.

1.

У Батурині в роки гетьманування Мазепи тривала розбудова української державності. Козацька старшина, довірені особи гетьмана, його близьке оточення поступово формували ідеї правової держави. Серед однодумців Мазепи був і Орлик, який майже 10 років (від 1699 до 1708) жив і працював у Батурині. Тут зустрів своє кохання, облаштував садибу, тут у його родині народжувалися діти. Саме тут, завдяки своїм інтелектуальним здібностям, він швидко піднімався кар’єрними сходами та сформувався як визначний політичний діяч.

Уперше до Батурина Орлик приїздить у 1698 р. на весілля небожа гетьмана Мазепи Івана Обідовського та доньки генерального писаря Василя Кочубея Ганни. У цей час Орлик обіймав посаду консисторського писаря Київської митрополії. Пишне вінчання відбувалося в Троїцькому соборі. Вінчав молоде подружжя митрополит Стефан Яворський, який виголосив весільну промову „Виноград Христов”. У той час на весіллях гетьманської рідні та генеральних старшин проголошувалися численні вітальні промови та панегірики. Орлик, який не тільки навчався разом із Обідовським, а й був його добрим товаришем, подарував подружжю свій новий панегірик „Hippomenes Sarmaski” („Сарматський лев”), де прославляв шляхетну гідність молодого. Написаний польською мовою, цей твір був надрукований окремим виданням у друкарні

Кієво-Печерської лаври 1698 р. Єдиний відомий на сьогодні примірник панегірика зберігається в бібліотеці Люблінського католицького університету.

Саме в Батурині в день весілля Орлик познайомився зі своєю майбутньою дружиною – донькою полтавського полковника Павла Герцика Ганною, з якою взяв шлюб 23 листопада 1698 р. Підтвердження цьому знаходимо у праці В. Модзалевського „Малоросійський родословник”: „Ганна Герцик одружена з Пилипом Орликом”¹. Цей шлюб увів його до кола козацької аристократії Гетьманщини, серед якої родина Герциків посідала помітне місце.

У 1699 р. подружжя Орликів переїздить з Полтави до Батурина. Орлик стає старшим військовим писарем Генеральної військової канцелярії й оселяється разом із молодією дружиною в гетьманській резиденції. Гетьман Мазепа, який був непересічною особистістю, інтелектуалом, філософом, не міг не звернути уваги на молодого ерудованого інтелектуала-службовця. У 1702 р. Мазепа призначає 30-літнього Орлика реєнтом Генеральної канцелярії, тобто керівником усіх канцеляристів – про це написав Самійло Величко, який був військовим канцеляристом, жив і працював в Батурині в один період з Орликом, у своєму фундаментальному історичному „Літописі”: „Пилип Орлик, реєнт тодішньої військової канцелярії, новіціантом будучи, хоча і мудрий був чоловік, однак ще не при звичаїв був досконало до управління всяких справ військових писарських”².

Посада старшого військового канцеляриста стояла досить високо в тогочасній козацькій ієрархії і добре оплачувалася. До обов’язків канцеляриста Генеральної військової канцелярії входили: підготовка текстів гетьманських універсалів та листів, діловодство, ведення та впорядкування архіву. Переконливим аргументом є лист Орлика, написаний в Батурині 17 січня

¹ V. L. Modzalevskiy, *Malorosiiskiy Rodoslovyk*, t. 1 A-D, Kyiv 1908, s. 272.

² *Litopys Samiila Velychka*, upor. H. Boriak, T. Tairova-Jakovlieva, Klio, Kyiv 2020, s. 842.

1707 р., який зберігається в Центральному державному історичному архіві України, у фонді № 51 „Генеральна військова канцелярія”. Лист в архіві зберігся в копії (місцезнаходження оригіналу встановити не вдалося). На сьогодні це перший відомий лист, який Орлик написав у гетьманській столиці від свого імені³.

У шлюбі Пилип та Ганна Орлик мали восьмеро дітей, троє з них народилося в Батурині. Про народження дітей Орлик вказує в „Діаріуші” за 1724 рік.

Старший син Григорій народився 20 листопада 1702 р. Згідно з його хресною посвідкою, яка зберігається у приватному архіві замку Дентевіль (Франція), таїнство хрещення проходило в Батуринській Миколаївській церкві. Хрещеними батьками стали гетьман Мазепа та дружина генерального судді Кочубея – Любов Федорівна (тут і далі подаємо за працею Валентини Соболю „Антропология родинної пам’яті і філософія витривалості”, яка подає текст за рукописом „Діаріуша” Пилипа Орлика):

Hrehory Piotr syn mój urodził się w Baturynie w nocy ze szrody na czwartek 1702 roku 20 Nowembra VS bez bytności mojej kiedym był ordynowany na Comissią do Swirska. Okrzczony powrotem moim tegoż roku 21 Decembra. Trzymali go do Krztu s[więtej] p[anięci] J[ego] W[ielebność] J[ego] M[ości] Pan Jan Mazepa Hetman Wojsk Zaporozkich, Kawaler s[wiatego] Andrzeja Apostoła, z J[iey] M[ością] Panią Lubowią Koczubeiową Sędzią Generalną⁴.

У 1704 р. народився Михайло, його хрещеними батьками стали генеральний суддя Черниш та дружина генерального писаря Тетяна Савичева:

Michał syn mój urodził się w Baturynie w nocy ze szrody na czwartek o godzinie trzeciej 1704 roku 29 July. Okrzczony w tymże roku 30 Septembra, miał

³ Centralnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy (Kyiv) (CDIAK), f. 51, op. 3, spr. 214, ark. 1–2 (kopija).

⁴ V. Sobol, *Antropolohia rodynnoi pamiaty ta filozofia vytrymky* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, nr 7, Warszawa 2020, s. 22.

go trzymać do Krztu s[więtej] p[amięci] J[ego] W[ielebność] J[ego] M[ości] Pan Hetman Mazepa z J[ey] M[ością] Panią Załęską Połkownikową Łubeńską, za powrotem z Campanii, którąśmy na ten czas mieli, ale kiedy był in periculo śmierci tenże Syn mój, okrzyczono go w niebytności moiey, ktore[go] trzymali do Krztu J[ego] M[ości] Pan Jan Czernisz teraz Sędzia Generalny Wojsk Zaporozskich z J[iey] M[ością] Panią Tatianą Sawiczową, Pisarową Generalną. Urodził się na Łonie moim⁵.

У грудні 1707 р. в родині народилась донька Варвара, яку до хреста тримав Мазепа та Ганна Обідовська:

Barbara Corka moja urodziła się w Baturynie na Łonie moim, w niedziele o godzinie jedynastej 1707 roku 7 xbris [decembris] VS. Okrzyczona 1708 roku 4 Januarij, trzymał ją do Krztu s[więtej] p[amięci] J[ego] W[ielebność] J[ego] M[ości] Pan Hetman Mazepa z J[iey] M[ością] Panią Anną Obidowską, Stolnikową i Połkownikową Nizyńską⁶.

Мешкала родина в Батурині у власній садибі, про що є документальна згадка в описі Батурина 1760 р.: „...місце пuste зрадника Орлика навпроти місця зрадника Фрідриха”⁷.

Орлик був довіреною особою та головним помічником у гетьманському оточенні. Він був утаємничений у всі справи гетьмана Мазепа. Саме Орлик у 1706–1707 рр. шифрував таємні листи до княгині Ганни Дольської, яка виконувала роль посередника між Мазепою та польським королем Станіславом Лещинським.

Лещинський активно вів таємні переговори з гетьманом Мазепою та Орликом щодо об’єднання держав на умовах Гадяцького договору 1658 р. та обговорював спільну боротьбу проти московського царства. Підтвердження знаходимо в листі Орлика до Стефана Яворського: „У 1705 році, коли Мазепа обозом під

⁵ Ibidem, s. 22–23.

⁶ Ibidem, s. 23.

⁷ S. I. Dehtiarov, *Malovidomyi opys m. Baturyn 1760 r.* [v:] „Sumskiyi istoryko-arkhivnyi zhurnal z istorii ta arkhivoznavstva Ukrainy”, red. kol. Vasyliiev A. V., Barvynskiyi A. O., Boriak H. V. ta in., Sumskiyi derzhavnyi uniwersytet; Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, nr VIII–XIX, Sumy 2010, s. 232.

Замостям стояв, підсланий був до нього таємно від Станіслава Лещинського з Варшави з таємними чудовими пропозиціями Франциск Войський...”⁸.

У вересні 1707 р. гетьман доручив Орлику скласти взаємну присягу вірності, яку він виголосив у Києві, у своєму будинку:

Мазепа поцілував хреста із животворящим деревом, що лежав перед ним. А до мене повернувшись, сказав такі слова: „Покладаюся я на тебе кріпко і сподіваюся, що а ні совість твоя, а ні цнота, а ні поштивість, а ні вроджена кров шляхетська, не допустить тобі, аби мене, пана й благодійника свого, зрадив, однак для ліпшої надії, щоб я до твоєї вірності найменшого не мав сумніву, як я присягнув, так і ти присягни мені перед тим таки розп’яттям на животворящим дереві Христовім, що мені дотримаєш вірності своєї та секрету”⁹.

Загарбницька політика Росії щодо України має глибоке коріння. Проводячи паралелі між гетьманською добою і сучасною Україною, слід зазначити, що в період Гетьманщини українці так само ревно відстоювали своє право на незалежну державу, як і сьогодні. Промовистим прикладом є Батуринська трагедія. На початку XVIII ст. гетьман Мазепа обрав європейський шлях і став жертвою московських загарбників. У листопаді 1708 р. московити спалили, знищили, зрівняли з землею, убивши все місцеве населення, гетьманський Батурин. Сучасний український історик-мазепознавець Сергій Павленко зазначає: „Розправившись з козаками і сердюками, стрільці, драгуни з ненавистю накинулися на беззахисних і беззбройних людей похилого віку, жінок і дітей – рубали голови, кололи груди...”¹⁰. Причиною такої нелюдської розправи було прагнення гетьмана Мазепи звільнитися з-під російського ярма. Жажливі події отримали в історії назву „Батуринська трагедія” і саме тоді Європа

⁸ *Doba hetmana Ivana Mazepy v dokumentakh*, upor. Serhii Pavlenko, „Kyievo-Mohylianska akademiia”, Kyiv 2008, s. 346.

⁹ *Ibidem*, s. 354.

¹⁰ S. Pavlenko, *Zahybel Baturyna 2 lystopada 1708 roku*, rozd. IV *Perehovory*, „Ukrainska vydavnycha spilka”, Kyiv 2007, s. 69.

здригнулась від звірств московитів у Батурині, як сьогодні від Бучі, Ірпеня, Маріуполя, Ізюма...

Після Полтавської битви 1709 р. Мазепа змушений був емігрувати. За ним пішло близько 5 тисяч козаків та провідна старшина, серед якої був і генеральний писар Орлик, його дружина, діти й родичі Герцики. Усі мазепинці були змушені постійно уникати переслідувань російськими агентами. Як і сьогодні, першим українським емігрантам дали прихисток за кордоном.

2.

У Батурині збереглися пам'ятки історії та архітектури II половини XVII – початку XIX ст. З метою їх збереження та вивчення в 1993 р. створено Національний заповідник „Гетьманська столиця”. Колектив заповідника вивчає та популяризує особистість і діяльність Орлика, займається комплектуванням фондової колекції, присвяченої цьому гетьманові. Зауважимо, що оригінальних речей, які б належали Орлику чи його родині, у музейному фонді України не знайдено. І це ще один результат нищівної політики Московії впродовж століть.

Де кілька років ми намагалися ідентифікувати точне місце проживання родини Орликів в Батурині. У 2014 р. місцеві жителі випадково знайшли кахлю, а історики заповідника встановили, що це родинний герб Орликів „Новина”. Саме ця знахідка вказала на місце садиби Орлика. Улітку 2017 р. розпочалися її археологічні дослідження. А наступний рік приніс довгоочікуваний результат – підтверджено, що це територія садиби Орлика. Серед археологічних знахідок була виявлена інша кахля з гербом Орликів та ініціалами „F. O.”. Зображення гербів на кахлях, що розміщувались у спорудах, не було рідкісним явищем і перш за все свідчило про право власності власника герба на об'єкт, у декорі якого він був уміщений. Найвірогідніше такі кахлі виготовлялися в Батурині за індивідуальним замовленням.

Тепер ми знаємо, що генеральний писар мешкав у Батурині у великому одноповерховому зрубному будинку на кілька кімнат. Про значні розміри покоїв свідчать великі кахляні печі. Археологи припускають, що ці печі були споруджені в 1707–1708 рр. Це були розкішні печі, у своїй основі вони становили 2х2 метри, а у висоту сягали понад 3 метри. Печі були обличковані полив'яними і теракотовими кахлями¹¹.

Археологи знайшли залишки згорілих дерев'яних конструкцій зовнішніх і внутрішніх стін – колод, дощок і опорних стовпів. Поки що досліджено лише частину будинку Орлика в Батурині. Цю пам'ятку необхідно всебічно вивчити і музеєфікувати, адже вона – єдине в Україні меморіальне місце, безпосередньо пов'язане з видатною особистістю.

Отже, Орлик у Батурині сформувався як видатний політичний і державний діяч. Українська справа була істинним змістом життя цього, безперечно, видатного державника. Кульмінаційним моментом політичної діяльності Орлика стала написана ним Конституція української держави (1710), ідеї створення якої зароджувалися саме в гетьманській столиці. А питання звільнення „козацької нації” з-під російського ярма звучали у європейських країнах у XVIII ст. завдяки Пилипу Орлику та його сину Григорію.

References

- Modzalevskiy V. L., *Malorosiiskiy Rodoslovnnyk*, t. 1 A-D, Kyiv 1908.
- Litopys Samiila Velychka*, upor. H. Boriak, T. Tairova-Jakovlieva, Klio, Kyiv 2020.
- Centralnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy (Kyiv) (CDIAK), f. 51, op. 3, spr. 214, ark. 1–2 (kopija).
- Sobol V., *Antropolohia rodynnoi pamiaty ta filosofia vytrymky* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. *Walentya Sobol*, nr 7, Warszawa 2020, s. 13–29.
- Dehtiariov S. I., *Malovidomyi opys m. Baturyn 1760 r.* [v:] „Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal z istorii ta arkhivoznavstva Ukrainy”, red. kol. Vasyliiev A. V.,

¹¹ Z. Kohut, V. Mezentsev, J. Sytyi, *Rozkopky u Baturyni 2017. Rekonstrukciia herba Pylypa Orlyka*, Toronto 2018, s. 20.

- Barvinskyi A. O., Boriak H. V. ta in., Sumskyi derzhavnyi uniwersytet; Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, nr VIII–XIX, Sumy 2010.
- Doba hetmana Ivana Mazepy v dokumentakh*, upor. Serhii Pavlenko, „Kyievo-Mohylianska akademiia”, Kyiv 2008.
- Pavlenko S., *Zahybel Baturyna 2 lystopada 1708 roku, rozd. IV Perehovory*, „Ukrainska vydavnycha spilka”, Kyiv 2007.
- Kohut Z., Mezentsev V., Sytyi J., *Rozkopky u Baturyni 2017. Rekonstrukciia herba Pylypa Orlyka*, Toronto 2018.

Dawid Bzorek

University of Warsaw, Poland

ORCID: 0000-0002-6549-2873

Antropologia wojny w dzienniku Filipa Orlika z lat 1720–1723

The Anthropology of War in the 1720–1723 Manuscript of Pylyp Orlyk

Abstract

The article presents the prominent public figures in Pylyp Orlyk's *Diariusz podróżny* [Travel diary]. Elements of war and fear can be found in the fate of Pylyp Orlyk and his family. The author presents a hermeneutical analysis of the text, emphasising the hetman's private life, which is inextricably linked to his military affairs and difficult international diplomacy. The lost war with Peter I had a colossal effect on the life of Pylyp Orlyk and his family. The research revealed that Pylyp Orlyk wanted to liberate the areas of the Left and Right Banks from the Russian yoke, which in the eighteenth century brought unimaginable losses to the Ukrainian nation.

Keywords: anthropology, Pylyp Orlyk, diary, *diariusz podróżny*, war.

Wydawałoby się, że lata 1720–1723 są oddalone w czasie od prawdziwego piekła wojny lat 1708–1709, gdy w bitwie pod Połtawą zostały rozbite zastępy Szwedów przez armię Piotra I. Jednakże tak się wydaje tylko na pierwszy rzut oka. Dlatego też celem tego artykułu jest uważna analiza antropologii wojny – czyli wojny, która trwa dalej i nabiera coraz to nowych wymiarów dyplomatycznych oraz ma wpływ na człowieka. Antropologia wojny ma miejsce również w losie Filipa Orlika i jego rodziny. Zadaniem tego artykułu jest przedstawienie hermeneutycznej analizy tekstu z zaakcentowaniem również życia prywatnego, które u hetmana jest nierozzerwalnie powiązane z jego sprawami wojskowymi i wielką dyplomacją międzynarodową.